Quaderns de la Igualtat

La història de les dones i el gènere

[publicacions]
urv

La història de les dones i el gènere

Distinció Maria Antònia Ferrer 2013

[publicacions] urv

Tarragona, 2013

Edita:
Publicacions URV

1a edició: Desembre de 2013
ISBN: 978-84-695-9178-9
Dipòsit legal: T-1582-2013
Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili:
Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474
www.publicacionsurv.cat
publicacions@urv.cat

¶ Aquesta editorial és membre de la Xarxa Vives i de l'UNE, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a escala estatal i internacional.

Índex

La Distinció Maria Antònia Ferrer i Bosch

Presentació

La igualtat d'oportunitats entre les dones i els homes no s'aconsegueix només mitjançant el coneixement i l'aplicació de les lleis. Es constata dia a dia que persisteixen actituds discriminatòries, normes pautades, hàbits socials i culturals molt arrelats que impedeixen que aquest principi bàsic d'igualtat es dugui a la pràctica satisfactòriament.

Per tot això, segueixen sent necessaris actes de reconeixement que facin visibles les aportacions de les dones en la defensa dels seus drets i en la promoció del coneixement sobre les desigualtats i les discriminacions persistents.

Així, doncs, la Universitat Rovira i Virgili preveu la mesura 1.4 del II Pla d'igualtat entre els homes i les dones (2011-2015). Aquesta mesura consisteix a atorgar la Distinció M. Antònia Ferrer en l'acte de reconeixement al departament, centre, persona o entitat de l'àmbit de la URV que s'hagi destacat en la defensa dels drets de les dones.

En concret, amb l'eix 1 d'aquest Pla es preveuen una sèrie de mesures dirigides a visibilitzar el sexisme existent, a sensibilitzar i a crear un estat d'opinió favorable a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones. El sexisme contravé els principis de llibertat, democràcia, justícia, igualtat i solidaritat que regeixen la nostra Universitat. El fet de reconèixer que la nostra comunitat forma part del problema ens impulsa a assumir la responsabilitat d'aportar-hi solucions.

En aquest sentit, ens sumem a una de les línies del V Pla d'acció i desenvolupament de les polítiques de dones de l'Institut Català de les Dones a Catalunya. Aquest pla treballa per fer possible que es reconeguin les experiències de les dones en tots els àmbits i vol promoure un canvi cultural que propiciï una nova manera d'entendre el pacte social entre dones i homes.

És per això que s'incideix en mesures de sensibilització, formació, recerca i coneixement de la realitat, i s'hi implica de forma especial els agents educatius, culturals i transmissors de valors. L'Observatori de la Igualtat fa seu aquest objectiu i treballa per materialitzar-lo en l'àmbit de la URV. Per això, vam considerar necessari que una de les accions que s'havien d'implementar fos donar forma a l'acte de reconeixement previst en el Pla d'igualtat. Creiem en la importància de la visibilització de les dones i de les seves aportacions a la millora de la societat. És amb aquest objectiu que hem volgut posar un nom a la distinció instaurada.

Amb el lliurament d'aquesta distinció es vol continuar sensibilitzant la Universitat sobre la necessitat de seguir treballant per eliminar les desigualtats existents i destacar la contribució que alguns membres de la comunitat universitària han fet a favor de la igualtat entre els homes i les dones.

La distinció du el nom de la Dra. M. Antònia Ferrer i Bosch (Tarragona, 1926). Buscàvem una persona de Tarragona que destaqués per haver estat vinculada amb la Universitat i per haver desenvolupat diferents iniciatives per promoure l'educació i el coneixement a la ciutat de Tarragona (té una important dimensió de transferència de coneixement i està molt vinculada a la vida acadèmica i científica de la Universitat).

M. Antònia Ferrer es va llicenciar el 1949 en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona. El 1976 es va doctorar en Història per la mateixa universitat, de la qual va ser professora titular fins que es va jubilar. Ha investigat, sobretot, el pensament i la societat del món contemporani. N'ha publicat nombrosos articles en revistes especialitzades i també ha presentat diverses comunicacions en congressos.

Per M. Antònia Ferrer i Bosch, Tarragona sempre ha estat un punt de referència en els seus estudis i publicacions. La seva recerca s'ha adreçat a conèixer l'univers que regia la societat clàssica.

Un cop jubilada, ha dedicat el seu temps a recuperar el llegat cultural de Tarragona, sobretot del món romà. En són exemple els llibres *Context europeu de la Reial Societat Arqueològica* (1994), *Tàrraco: mitologia i cultura religiosa* (1997), *Bacus dels ritus i dels rostres* (2001) o, el més recent, *Història de Tarragona, una ciutat mediterrània*, publicat per Arola Editors el 2006.

Acta del jurat 2013

Sessió: 1/2013
Dia: 16 de gener de 2013
Hora: de 17 a 18 h
Lloc: aula 513 del campus Catalunya
Assistència: Encarnació Ricart (presidenta), Ignasi Soler, Joana Zaragoza, Roser Lozano, Inma Pastor (secretària)

Es constitueix el jurat que ha de decidir la concessió de la V Distinció M. Antònia Ferrer i Bosch. Per a aquesta edició, el jurat està format per la Sra. Encarnació Ricart (presidenta), la Sra. Joana Zaragoza, la Sra. Roser Lozano, el Sr. Ignasi Soler i la Sra. Inma Pastor (secretària), membres del Consell Assessor de l'Observatori de la Igualtat de la URV.

La Distinció M. Antònia Ferrer i Bosch es va crear l'any 2008, amb la finalitat de complir dues mesures del Pla d'igualtat 2007-10, aprovat pel Claustre de la URV el 24 de maig de 2007. Les mesures 1.4 i 1.5 del Pla d'igualtat entre els homes i les dones (2007-10) preveuen la realització d'un acte de reconeixement a la persona, departament o centre de l'àmbit de la URV que s'hagi destacat per la defensa dels drets de les dones. El II Pla d'igualtat de la URV, aprovat al novembre de 2012, també inclou la mesura 1.4 per reconèixer aquesta feina. La distinció pren el nom de la Dra. M. Antònia Ferrer i Bosch, historiadora nascuda a la ciutat de Tarragona, que ella ha donat a conèixer a través de les seves recerques i publicacions.

D'entre les candidatures presentades, el jurat ha decidit atorgar la Distinció M. Antònia Ferrer i Bosch de l'any 2013, per unanimitat, a la senyora Montserrat Duch, doctora en Història per la Universitat de Bar-

celona i catedràtica d'Història Contemporània de la Universitat Rovira i Virgili, on ha exercit la seva carrera acadèmica des que es va crear.

El jurat de la Distinció M. Antònia Ferrer i Bosch 2013 vol destacar la contribució de la distingida a la recerca, a la docència i a la difusió de la situació de les dones. Aquesta ha estat una línia de treball científic que la doctora Montserrat Duch ha desenvolupat des que va iniciar la seva carrera acadèmica, quan l'any 1981 va defensar la tesi de llicenciatura titulada *El feminisme a Catalunya (1871-1931)*. Des d'aleshores ha dut a terme una trajectòria de recerca en què la història social del segle xx, en les vessants catalana, espanyola i europea, constitueix una de les seves línies de recerca, que ha completat amb la dedicada a les polítiques de memòria dels usos públics de la història i la dedicada a la història contemporània de les dones. També ha estat de les primeres a incloure la temàtica de gènere en les assignatures que imparteix. Des de la seva tasca com a docent ha fet classe d'Història de Catalunya, d'Història Social i d'Història de les Dones. A més a més, pel que fa a la tasca docent, destaca la participació en el màster Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania, on ha impartit docència sobre la construcció de la ciutadania: perspectives de gènere i classe. Actualment coordina el grup ISOCAC (Ideologies i Societat en la Catalunya Contemporània), que és grup de recerca consolidat reconegut per la Generalitat de Catalunya per als anys 2009-13.

En aquest repàs per les seves aportacions, el jurat també destaca que ha publicat més d'una dotzena de llibres d'història de Catalunya al segle xx, ha dirigit la *Història de Tarragona* (2012), en 6 volums, i és autora del volum 6è d'aquesta col·lecció. En aquest àmbit ha impulsat una línia de publicacions específica sobre la temàtica de dones, gènere i igualtat i des de 2005 dirigeix la col·lecció Atenea d'Arola Editors. També és membre de diversos consells de redacció de revistes com ara *Recerques. Història. Economia. Cultura* i *Historia del Presente*.

Entre les publicacions n'hi ha moltes de dedicades a recuperar el paper de les dones en la història recent de Catalunya i Espanya i a analitzar els moviments feministes i la construcció de la ciutadania per a les dones. Així, fent servir les paraules de Josep Fontana, doctor honoris causa per la nostra universitat, escrites per al pròleg del llibre *Dones públiques*:

> Escriure la història de les dones és una tasca complexa, no exempta de contradiccions, com ho mostra aquest excel·lent estudi de Montserrat Duch. Entre els problemes que se'ns presenten en voler escriure-la hi ha el fet que, si seguim els criteris d'una historiografia tradicional que es planteja generalment com a objectiu el de mostrar-nos la vida de l'Estat a través de les seves institucions i dels seus dirigents, ens veuríem obligats a defugir aquesta part de la història a la d'una exclusió gairebé general. Ho mostra prou l'autora d'aquest llibre amb la recuperació de 'les dones públiques' a l'Espanya del segle xx, que no solament són poques, sinó també marginades.

Igualment el jurat vol destacar el compromís de la distingida en l'impuls i l'exercici de la pràctica de l'apoderament de les dones. En aquest àmbit destaca tota una altra activitat important que el jurat vol reconèixer en el moment d'entregar-li la Distinció M. Antònia Ferrer i Bosch: la tasca de la pràctica de participació ciutadana i política. La Dra. Montserrat Duch ha estat cofundadora de l'Associació de Veïns de Constantí l'any 1978 i del Centre d'Estudis de Constantí uns anys més tard, el 1984. Va ser la primera dona regidora de l'Ajuntament de Constantí entre els anys 1983 i 1987. Posteriorment, i encara en aquesta línia de participació política, ha estat diputada al Parlament de Catalunya entre els anys 1995 i 2003 i senadora en representació de la Generalitat entre els anys 2001 i 2003. També ha estat presidenta de la Fundació d'Estudis Socials i Nacionals J. Recasens entre 2001 i 2006.

El jurat entén que la tasca realitzada per la Dra. Duch en els diferents aspectes professionals —docents, investigadors i de publicació— ha estat molt rellevant per fer visibles els moviments de dones i les seves contribucions al llarg del segle xx. És una feina imprescindible per millorar el coneixement científic i per recuperar les veus de les dones, tantes vegades invisibilitzades i silenciades.

La participació activa de la distingida en altres àmbits en què encara les dones troben molts obstacles per participar-hi —com la representació política de la ciutadania i la participació activa en institucions polítiques— ha contribuït també a fer realitat un dels objectius de totes les polítiques d'igualtat: l'apoderament de les dones i la promoció de les polítiques d'igualtat per raó de gènere.

Per tots aquests motius i els mèrits esmentats, el jurat de la Distinció M. Antònia Ferrer i Bosch 2013 considera que la Dra. Montserrat Duch és mereixedora de rebre aquesta Distinció.

Tarragona, 16 de gener de 2013

Les dones que llegeixen són perilloses

Montserrat Duch Plana

Bona tarda,

Gràcies, primerament, a tots i totes que heu volgut participar en aquest acte que cada any distingeix algú que s'hagi destacat per la defensa dels drets de les dones.

Agraeixo també la feina empàtica de la Berta Ramos i l'Enric Arilla en la confecció del documental que ha precedit aquestes paraules meves, que per raons previsibles de risc en superar els límits de temps com per l'emoció que ja pressentia el cor he preferit escriure en la tranquil·litat de l'estudi de casa, el meu taller d'historiadora, uns dies abans i que ara llegiré.

He de manifestar també el goig que va fer-me que tres col·legues amigues, la Joana Zaragoza, la Montse Palau i la Liz Russell, proposessin la meva candidatura; totes elles, com jo mateixa, membres del GRÈC, el grup de recerca Gènere, Raça, Ètnia i Classe que ara fa vint anys va crear-se a la Facultat de Lletres seguint la petjada dels *womens studies*. La Universitat ha canviat molt en aquest període i ara el GRÈC es més una icona, una fita en un procés de normalització acadèmica, que un grup de recerca interdisciplinari, ja que cadascuna de nosaltres ha hagut de prioritzar la recerca en l'àmbit de l'àrea de coneixement pròpia.

També vull fer un reconeixement al rector F. Xavier Grau, el qual, quan el 2006 em va reclutar per al seu equip, va ser sensible a incorporar la institució a les polítiques d'igualtat molt abans que això fos un precep-

te legal. Fruit d'aquesta sensibilitat, vam elaborar el primer pla d'igualtat precedit per l'estudi sobre sexisme a la URV que coordinà la sociòloga Inma Pastor, que després ha dirigit amb encert l'Observatori de la Igualtat. També en aquesta dimensió la URV és una universitat petita però reeixida, ja que fou la segona a Catalunya a impulsar aquestes polítiques.

Gràcies, Dra. M. Antònia Ferrer, pel teu mestratge en la llicenciatura, en la tesina i en la tesi, en l'aprenentatge de l'ofici, com a mentora juntament amb la Dra. Mercè Jordà. Gràcies per comptar amb la teva amistat.

He donat molts tombs a quina mena d'intervenció podria fer avui. Egohistòria era una possibilitat, és a dir, explicar per què gràcies a la vida he acabat dedicant-me a la recerca i la docència en història contemporània i història de les dones. En la mateixa línia podria haver optat per discursejar a l'entorn d'un temps i un país sobre la passió democràtica de tots i totes els qui vam viure la transició després de la mort del dictador, és a dir, intentar inscriure una trajectòria —la meva— representativa, com totes, d'un temps i d'un país.

Una altra possibilitat era fer una mirada crítica a alguns dels principals problemes del nostre món. Feta per algú que es va autodefinir precoçment com a feminista, catalanista i d'esquerres —el que he estat, el que sóc— amb una consciència ecofeminista cosmopolita en vista de la ferida infligida al planeta per un model de creixement absurd i enfront dels efectes dels fonamentalismes religiosos dels tres monoteismes en relació amb els drets de les dones.

També havia preparat notes per enfilar una intervenció sobre la construcció de la ciutadania amb perspectiva de gènere tot partint d'una assignatura que imparteixo al màster Societats Històriques i Formes Polítiques a Europa, però és poc temps per sintetitzar la complexitat de les quatre generacions de drets amb biaix de classe i de gènere des dels inicis de l'estat liberal fins a la Declaració dels drets humans de 1948 i la regressió actual.

Bé, direu, que consumiré els minuts tot fent una llista de bons propòsits, d'allò que podia haver sigut i no ha estat. Reconec que potser alguna cosa d'aquestes us hauria agradat de sentir, però finalment m'he decantat per gaudir, com gaudeixo aprenent cada dia noves coses, i per això faré una breu digressió a l'entorn del reconeixement, com a política

de distribució de béns simbòlics tant o més important que l'accés a béns materials, sobretot per a l'elit cultural i professional a la qual la majoria de nosaltres pertanyem com a professorat d'universitat. I en això, com a l'entorn de la dominació masculina, Pierre Bourdieu és per a mi l'intellectual de capçalera.

Reconèixer, distingir són accions que, segons el diccionari de l'IEC, suposen "fer que (una cosa) es diferenciï d'una altra, no es confongui amb una altra" o "reconèixer (una persona o una cosa) entre altres o d'una altra per algun senyal o característica, considerar com a distint". El diccionari, com vam viure amb la polèmica sobre el llenguatge sexista a partir d'un informe de la RAE de la llengua, no és neutral, està farcit dels imaginaris hegemònics en cada moment. És interessant fer un cop d'ull als antònims, sovint clarificadors, que en aquest cas remeten a *confondre*, *castigar*, *humiliar*, *estancar-se*, *enfonsar-se, ometre*, *negar*, *oblidar*.

És útil recórrer a la gramàtica per entendre el que passa, les paraules creen significat, tenen el poder de modelar la realitat i —com he pogut aprendre— la història de les dones ha estat més aviat d'invisibilitat; altrament no entendríem els mecanismes que operen rere les genealogies que la recerca en estudis de dones i gènere ha fet emergir tant en l'evolució de les ciències com de la cultura.

Per això agraeixo sincerament avui aquest reconeixement. Reconeixement és el que reclamen nacions sense estat com Catalunya, ètnies oprimides com l'indigenisme llatinoamericà, reconeixement és el fil conductor dels moviments socials quan petgen per afirmar-se en l'espai públic. Per tot això m'interessa donar uns quants tombs a aquest concepte que va tenir força per fer emergir el moviment pels drets civils als EUA dels anys seixanta del segle passat, la dècada en què fa aparició la joventut com a condició social pel maig del 68, o la força de la negritud en els processos de descolonització i en la transició de la Sud-àfrica de l'*apartheid*. El problema araboisraelià també s'hi refereix. El reconeixement, doncs, com a força motora en la història més recent.

La meva recerca més recent sobre les polítiques de memòria franquistes i la socialització de la por m'han dut a llegir força per intentar comprendre les coses i, com vaig sintetitzar en una comunicació al darrer congrés de l'Associació d'Història Contemporània[1]:

1 Montserrat Duch Plana, «Estrategias memoriales del franquismo y socialización del miedo», *Claves del mundo contemporáneo*. Granada: Asociación de Historia Contemporánea, Editorial Comares, 2013.

> El pas de la por a l'ansietat i el problema de la identitat es maximitzen en societats amb passats traumàtics en les quals la política de reconeixement/exclusió adopta primacia i cost d'oportunitat sobre la política de distribució, ja que les polítiques de reconeixement[2] constitueixen un element simbòlic fonamental en la construcció d'identitats i subjectivitats.

En una lectura recent, *El refugi de la memòria*, de Tony Judt, he llegit que era, com jo mateixa, la primera persona de la seva família que acabava secundària i assistia a la universitat. Certament ningú és responsable de la seva ascendència, ni tampoc de la temporalitat en què s'inscriu la pròpia vida.

He treballat al camp, en la botiga familiar, d'administrativa, de bibliotecària, de professora. Encara vaig estudiar —sempre a l'escola pública— un batxillerat amb revàlida optativa i vaig fer una de les primeres edicions de la selectivitat, les PAU, que havíem combatut en una de les meves primeres i inicials o liminars experiències d'acció col·lectiva i repertori de protesta de molts altres que en vindrien en l'etapa de la passió democràtica. Si sóc de les primeres promocions d'estudiants amb selectivitat, també vaig ser de les darreres a cursar Formación del Espiritu Nacional i de fer complidora del servei social obligatori per a les dones sota el franquisme, requisit encara el 1976 per obtenir el carnet de conduir, el passaport o l'accés a la universitat. Tots aquests són exemples de la violència del patriarcat franquista en la meva generació.

Amb la perspectiva que donen els cinquanta anys, m'adono que he volgut estudiar les ambivalències del procés de modernització al Camp de Tarragona, que si bé ha comportat una definitiva petjada ecològica consubstancial al model de creixement econòmic capitalista, perquè ha concentrat les persones en les àrees industrials urbanes, també ha propiciat la millora de les condicions de vida, de l'escolarització, de l'accés a l'educació superior i l'increment de l'esperança de vida; en definitiva, la millora en això que coneixem com índex de desenvolupament humà, una cosa prou més pertinent que la mesura del PIB que denota la fascinació per un creixement acumulatiu que tendeix a l'infinit i ens ha portat al greu desgavell planetari actual.

El procés de democratització obert en la transició a partir de 1975, quan imaginàvem que "tot està per fer i tot es possible" —que deia Martí i Pol—, ens ha proporcionat la plenitud dels drets i llibertats de les

2 Honneth, A. *La sociedad del desprecio*. Madrid: Trotta, 2011.

persones, la igualtat i el pluralisme polític i ideològic, la recuperació de l'autogovern, la inserció a Europa, molts canvis en les relacions socials de gènere, però potser a hores d'ara observem massa continuïtats en un sistema polític que havia imaginat com a dona, de classe baixa i nació oprimida, tres dons que M. Mercè Marsal agraeix a l'atzar, transparent, inclusiu, democràtic en definitiva. Vivim temps d'antipolítica o de postpolítica i és que, més enllà, de la cruïlla nacional catalana actual tot pensant històricament el present, m'agrada explicar a les classes alguna cosa apresa del sociòleg Manuel Castells, quan parla de les tres grans revolucions en la història de la humanitat: el neolític, la industrialització i l'actualitat. Tres moments, per als qui tenim la sort de viure el darrer canvi, que han modificat les relacions humanes en profunditat: les relacions de poder, les relacions de producció i les relacions d'experiència. D'aquí, penso, aquest desconcert a la vella bella Europa, del dolor i la solitud humana en això que Bauman ha qualificat de "societat líquida" o Beck de "societat de risc"...

El determinisme social no em portava a una vida entre llibres, si bé així ha estat, sobretot per l'estímul inicial de la meva mare. Entre 1995 i 2003 vaig viure un període feinejat, esforçat, actiu, mogut, dens al Parlament de Catalunya i al Senat del Regne d'Espanya. En tornar a la Universitat vaig publicar un recull d'articles periodístics en un volum que porta per títol *Els treballs i els dies*, escrivia que "el privilegi d'haver viscut l'experiència com a parlamentària em farà millor professora, millor historiadora, més persona". Tendeixo a pensar que així ha estat, potser no del tot, vosaltres potser ho sabeu. Aleshores, com ara, he volgut no ser pas legitimadora d'un ordre vigent sinó animadora de les esperances d'un altre viure col·lectiu que volem possible. Una clara implicació, doncs, com a ciutadana en els problemes del nostre temps amb la relectura sovintejada no pas de Maquiavel sinó de Max Weber, que al llibre *La ciència com a professió, la política com a professió* tematitza l'ètica de la responsabilitat que no pot ofegar l'ètica de la convicció. Han de conviure.

Podem compartir que ningú és responsable de la seva ascendència, tot i que ens en fem càrrec. Tampoc som responsables de la temporalitat en què s'inscriu la nostra vida. Dit això, visc a Constantí en una família pagesa que pateix la repressió franquista d'una forma subsidiària. Certament tot això ha orientat la meva vocació d'historiadora, l'intent d'enten-

dre les coses de la guerra, de les dretes i esquerres, dels familiars que eren a França. La crisi de l'agricultura, la industrialització i el gran moviment migratori a Catalunya en tres grans onades al llarg del segle xx i també estudiar el desenvolupament desigual de l'estat del benestar a Europa; aquest artefacte ara en crisi per l'ofensiva neoliberal. La vida, el transcurs dels treballs i els dies, sortosament m'ha fet comprensible a partir de la recerca i l'estudi, amb les eines d'un ofici, d'historiadora, que no cerca la veritat de la justícia sinó una cosa més modesta i potser subjectiva com és comprendre les múltiples variables que incideixen en la complexitat de la condició humana, de les articulacions de les societats històriques amb els seus conflictes, avenços i retrocessos.

Per als qui seguim considerant-nos d'esquerra —el que per a mi significa fonamentalment que pensem que hi ha moltes coses que no estan bé i que cal que lluitem per millorar-les—, l'estudi de la història ha de servir-nos per combatre la desesperança i refundar la utopia, perquè, com s'ha dit, en un temps de resignació política i de cansament, l'esperit utòpic és més necessari que mai.

Aquesta necessitat d'associar el treball de l'historiador amb el compromís social, la va saber entendre Marc Bloch en els darrers anys de la seva vida, en els dies difícils que van seguir la derrota de França, el 1940, reprotxant-se, en nom de tots els historiadors francesos, haver quedat al marge del que passava al seu país.

> No ens hem atrevit a ser a la plaça pública, la veu que clama en el desert. Hem preferit tancar-nos en la quietud temorosa dels nostres tallers. De la major part de nosaltres es podrà dir que hem estat bons operaris. Però, hem estat també bons ciutadans?
>
> No és una feina fàcil, ni és còmoda, perquè ens haurà d'obligar, per força, a mostrar-nos crítics amb l'ordre establert i ens condemnarà, per això, a la marginació que aquest ordre reserva a la dissidència. Però val realment la pena."

Fins aquí unes idees força lúcides de Josep Fontana.

El 1848 a Seneca Falls homes i dones declaraven, en un text fundacional del feminisme, significativament intitulat "Declaració de sentiments", que el "gran precepte de la naturalesa és que l'home ha de perseguir la seva verdadera i substancial felicitat"i sabem prou bé que assolir l'equilibri entre espai d'experiència i horitzó d'expectativa ens complica sovint la vida. Per això, a partir de la vulnerabilitat pròpia, reconec que he

viscut, patit i gaudit i que el feminisme, com a teoria crítica, és útil per entendre el que ens passa a les dones.

A classe m'agrada explicar que el feminisme com a moviment social ha contribuït de manera decisiva a la construcció de la ciutadania. Drets civils, polítics, socials, econòmics i culturals que, pensant històricament, han estat prou assolits a l'Europa de la guerra freda, aquell artefacte històric de l'estat del benestar que Lula de Silva considerava "patrimoni de la humanitat", segurament l'experiència més reeixida en termes de justícia social i llibertat individual en la història per a homes i dones. Tot això avui està en risc, ho sabem prou bé perquè ho patim. El món no se'n surt, diu Tony Judt; per això, amb el pessimisme de la raó i l'optimisme de la intel·ligència de què parlava Gramsci, em sento privilegiada de poder treballar a la URV formant joves estudiants en un pensament crític i avançant en una recerca que faci més intel·ligible la història contemporània del nostre país. Perquè, com diu Fontana, ens cal assolir una reconstrucció global de la nostra història, separant-la d'una versió oficial espanyola que ens ignora i subordina, però també d'una mitificació suposadament catalanista que s'emmiralla en un passat remot i pretén ignorar els tres segles que ens han fet el que som avui.[3]

Stefan Bollmann va escriure *Las mujeres, que leen, son peligrosas*, el títol d'un llibre que us recomano, com també un altre, *Las mujeres que escriben también son peligrosas,* perquè, com sosté Esther Tusquets al pròleg, escriure i publicar entranya un risc addicional al risc de viure perquè la frustració que suposa el fracàs, davant dels altres com davant d'una mateixa, són extrems. T'arrisques a rebre les crítiques més dures, les invalidacions més rotundes. I tot el procés esdevé en presència de públic; per això, en la història de la literatura hi ha molts casos de frustració, malaltia, soledat i suïcidi. Escriure història és una cosa diferent —ho sabem prou bé— és un esforç amb una metodologia científica tot i amb això no exempta de risc… perquè investigar sobre el passat de les dones encara a l'Acadèmia és —jugant amb les paraules de Simone de Beauvoir— fer recerca de segona; sortosament, però, la recerca en gènere s'ha anat normalitzant a la Universitat. La història social de les classes subalternes, treballar en memòria històrica, les meves línies de recerca, comporta també riscos, més en un país de memòries enfrontades per la gran clivella de la Guerra Civil.

3 Arnabat, Ramon; Gavaldà, Antoni (eds). *Projectes nacionals, identitats i relacions Catalunya-Espanya. Homenatge al doctor Pere Anguera* (II). València: Afers, 2012, p. 549.

Llegir comporta un perill i és que en llegir homes i dones s'apropien de coneixements, saber i experiències. La misogínia havia privat les dones durant molts segles que fossin lliures de llegir allò que desitgessin, tant per a la seva formació com per al gaudi. El 1523 l'humanista Joan Lluís Vives aconsellava a pares i marits que no permetessin a les filles i esposes llegir lliurement perquè "les dones no han de seguir el seu propi judici ja que en tenen tant poc". Caldrà arribar a l'Anglaterra victoriana perquè les mares escullin la lectura a les filles. També sota el franquisme feia por que la lectura esquerdés la submissió de les noies. Com deia Laure Adler, hi ha un nexe especial entre les dones i els llibres, ja que "no són per a les dones un objecte com qualsevol altre. Dels inicis del cristianisme fins avui circula entre ells i nosaltres un corrent càlid, una afinitat secreta, una relació estranya i singular, farcida de prohibicions, d'aprovacions i de reincorporacions".

Tot i que la docilitat ha estat considerada una virtut femenina, hi he contraposat l'audàcia perquè en Mary Wollstonecraft hi veig la condició subjectiva indispensable per guanyar el dret a la llibertat. Perquè el meu temps biogràfic m'ha permès no haver d'escriure amb pseudònim, com hagué de fer Caterina Albert emprant Víctor Català; perquè he gaudit de drets polítics, cosa que significà per a Carme Karr l'ostracisme perpetrat per la Lliga Regionalista quan gosà defensar el sufragi de les dones el 1916; perquè vaig poder matricular-me a la universitat després que Maria Helena Maseras i altres pioneres fessin la batalla que obrí l'accés a la formació, encara que no a la professió, el 1910 a la universitat espanyola; perquè sense ser *superwoman* —que no n'hi ha— he pogut fer compatible la carrera professional amb la maternitat tot gaudint d'una habitació pròpia, com reclamava Virgina Woolf; perquè provenint de la menestralia he assolit una càtedra universitària; perquè gaudeixo de la companyonia generosa de col·legues i amics i amigues; perquè he gosat trepitjar espais impropis, inquieta com sóc, sense perdre del tot els valors que m'hi portaren; perquè, lluny de la sempiterna victimització, afirmo que "les dones sabem que sabem".

Gràcies, gràcies a la vida que tant m'ha donat, gràcies a tots vosaltres per haver volgut compartir aquesta estona. Gràcies a la Distinció que avui, Rector, m'atorgueu. Moltes gràcies!

Constantí, 5 de març de 2013

Històries

Isabel Segura Soriano
Historiadora

La història no existeix. Sí la historiografia, que és la manera com cada període històric fa la lectura d'uns fets, d'unes fonts. La història, doncs, és una narrativa del passat.

Cada període històric formula unes preguntes i no unes altres al passat. Les preguntes han estat formulades en funció de les inquietuds, debats, interrogants, perplexitats del present i en funció d'aquestes, es construeix un relat sobre el passat.

En aquest present, per a les dones, una de les inquietuds, debats, interrogants i grans perplexitats ha estat trobar-se immerses en una societat que no les reconeix com a subjecte històric, que no dóna autoritat a les seves experiències i, per tant, han quedat al marge, massa sovint, de les construccions històriques, de les històries.

Amb l'esclat del moviment feminista, o fins i tot del protofeminisme —i em remunto al segle xv—, autores com Christine de Pizan i la seva obra *La ciutat de les dames*, a més de qüestionar els prejudicis que existien sobre les dones en tots els àmbits socials, es plantejà de fer una genealogia femenina. En català, sor Isabel de Villena, abadessa del convent de la Trinitat de València, escrivia *Vita Christie* a finals del mateix segle xv. La valenciana narrà la vida de Crist a partir dels personatges femenins que compartien la seva vida. I revelava tota una altra història, en aquest cas sagrada.

Des de la dècada dels anys setanta del segle passat, el moviment feminista a Catalunya exigeix revisar el passat, revisitar la història i des-

velar l'experiència de les dones i la participació en la construcció de la societat. No és per atzar que es plantejà en aquella època; més endavant en parlarem.

* * *

El primer contacte amb Montserrat Duch va ser, ara fa ja alguns, molts anys, per comentar *in person* un article que havia publicat a *Quaderns d'Alliberament*, número 6 —cito de memòria, no he trobat l'exemplar. Els darrers dies he hagut de desfer-me d'una part de la biblioteca pressionada pel boom turístic i immobiliari que vivim a Barcelona, és a dir, he deixat l'estudi i he posat a fer circular els llibres i les revistes.

Doncs bé, l'article analitzava diverses revistes publicades per dones a principis del segle xx a Catalunya, i feia especial esment a *Or y grana. Setmanari autonomista per a las donas. Propulsor d'una lliga patriótica de damas*. El primer número va sortir publicat el 6 d'octubre de 1906 i entre les col·laboradores hi havia Pilar Maspons i Labrós, Dolors Monserdà, Joaquima Rosal i Mercè Padrós, de la Comissió de Dames de la Solidaritat Catalana.

L'article era innovador en el panorama bibliogràfic del moment perquè era dedicat a una publicació escrita per dones. La informació que circulava no només per a una població mitjana sinó també en mitjans acadèmics sobre la creació cultural de les dones era molt minsa, tant que pràcticament érem una societat d'ignorants.

En la història que ens havien explicat i que sovint encara s'explica, les experiències de les dones i la participació en la creació de la societat hi eren —hi som— massa sovint absents.

Si per a una població mitjanament culturalitzada els noms de Narcís Oller, Josep M. de Sagarra i tants d'altres eren assignats a escriptors, els noms de Dolors Monserdà, Regina Opisso i tantes d'altres quan interpel·laves algun interlocutor la resposta mitjana era: "una monja? una santa?".

De monges, santes i reines, en sabíem una mica més —només una mica més—, tot i que tot just sabíem que unes eren molt abnegades i les altres, també. En canvi, sabíem molt de guerres, de batalles, perdudes o guanyades, tant era, però guerres en definitiva. La guerra com a narrativa, el conflicte bèl·lic com a motor de la història. Aquesta perspectiva històrica encara perviu: us convido a anar a algun museu i analitzar el

que es posa en relleu del passat, des de la més remota protohistòria fins a èpoques no tan llunyanes. I també a tenir present tot el soroll que la celebració del 1714 genera i generarà enguany.

La narrativa de la història, construïda a partir del fil conductor de la guerra, posa en circulació com a valor la violència, com a eix que ha estructurat el passat col·lectiu. Dóna valor a la mort, d'un home o d'una dona, nascut i nascuda de dona, com deia Adrienne Rich. Sense tant de soroll, ni dring d'espases, ni retruny de canons, hi ha altres històries que han situat en el centre històries de construcció, de construcció quotidiana, de construcció de vida, no exemptes de conflicte.

Al llarg del segle xx, les dones han posat en circulació, han posat a debat tres grans eixos que conformen la base de les societats democràtiques. El primer, el dret a l'educació i a l'exercici d'una professió, sense exclusions, sense discriminacions directes o indirectes. El segon, la reproducció de la societat, la maternitat entesa en el seu sentit cultural, és un tema d'incumbència social, alhora que s'exigia el dret a una maternitat lliure i el dret al propi cos. El tercer, han exigit el dret de vot, com un dels pilars del dret de ciutadania —no l'únic.

El segle xx, en definitiva, ha estat un segle de lluita per l'oportunitat de viure.

* * *

A la Catalunya de principis dels anys trenta, la taxa d'analfabetisme entre la població femenina arribava al 80%. Era urgent crear noves escoles i serveis perquè nenes i nens tinguessin dret a l'educació. A més, fins a la proclamació de la II República, les escoles estaven separades entre nenes i nens, amb programes educatius diferents per a les unes o els altres. El nou govern apostà per l'escola mixta i la coeducació.

Calia possibilitar l'accés de les dones a la cultura i a la formació professional, fomentar el debat cultural i gestar nous imaginaris. Amb aquest afany, van crear plataformes culturals com ara el Club Femení i d'Esports, el Lyceum Club, etc. Van voler estendre el debat sobre el paper de les dones en la nova societat en construcció i fundaren els seus mitjans de comunicació, com ara les revistes *Evolució*, *Mujeres Libres*, etc.

La literatura es convertí en una via d'exploració per crear nous referents femenins. Des de tots els gèneres literaris —llibres de viatges, novel·la, assaig, poesia, teatre, periodisme—, una munió d'escriptores —

Teresa Vernet, Mercè Rodoreda, Anna Murià, Aurora Bertrana i tantes altres— publicaven, eren llegides i guanyaven els premis de més prestigi en l'àmbit de la literatura catalana.

En definitiva, apostaren per la cultura amb tota la seva capacitat política.

* * *

La Constitució de la República Espanyola, aprovada a finals de 1931, abolia els privilegis per raó de sexe i en l'article 36 disposava que les dones i els homes de més de 23 anys tindrien els mateixos drets electorals.

Era la primera vegada en la història de Catalunya i també en la de l'Estat que es reconeixia el dret de les dones al vot. Reconeixement que en cap cas cal entendre com una gràcia, sinó com un dret reivindicat per les dones des de feia dècades, i amb estratègies diferents va fer l'acte de presentació pública amb la convocatòria del Primer Congrés Femení Nacional, que havia de tenir lloc a Palma el 1883. Des del darrer terç del segle XIX, doncs, la reivindicació del dret de vot és convertí en un *leitmotiv* del moviment de dones a Catalunya, potser sense la brillantor del moviment sufragista anglès o nord-americà, potser perquè no hem sabut donar visibilitat a aquell feminisme català que circulava entre randes angleses i música wagneriana, però també entre telers, pupitres i camps.

En les jornades prèvies a l'aprovació de la Constitució, l'article 36 va ser objecte de molts debats, tant a dins de les Corts com en els mitjans de comunicació. Les opinions eren diverses, fins i tot oposades, i s'hi esgrimien arguments a favor i en contra, i també el sí però no; és a dir, tot i que hi havia sectors que estaven a favor del sufragi femení, consideraven que no era el moment oportú.

A la cambra de diputats i diputades, Clara Campoamor va tenir un paper destacat en la defensa del dret de vot per a les dones, la qual cosa la situava al marge de l'opinió majoritària del seu partit. Al carrer i als mitjans de comunicació les opinions també eren diverses.

Nativitat Yarza i Planas va ser elegida alcaldessa de la població de Bellprat i es convertia en la primera alcaldessa republicana. El programa amb què es presentà a les eleccions deia: "Administració republicana, cultura laica i austeritat."

Pocs dies després de ser elegida alcaldessa, el 13 de febrer de 1934 s'entrevistà amb el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Com-

panys, per fer-li avinent la seva adhesió. A la sortida, la premsa l'entrevistà i a la pregunta del periodista "Què pensa de la intervenció de la dona en la política?", ella, ras i curt, respongué: "Jo crec que la dona no ha donat fins ara el rendiment que té destinat en la vida política, per diverses causes, cap d'elles de la seva responsabilitat. La primera ha estat a causa de la manca d'instrucció o d'una instrucció deficient". I continuava: "Quan la dona catalana s'hagi pogut desfer d'aquest llast i, com a fruit de la seva cultura, opinar lliurement sense els consells del capellà, portarà a cap la seva obra revolucionària, que serà, sens dubte, tant o més avançada que la que han dut a terme fins ara els nostres homes."

Nativitat Yarza i Planas creu en la cultura, amb tot el seu potencial alliberador. Així doncs, no és gens estrany que enfoqui la seva vida professional al magisteri: "D'ençà que tinc ús de raó m'he sentit atreta pels interessos de la comunitat i el benestar dels meus semblants", deia.

Era una dona que entenia la política com la recerca del benestar de la comunitat, un concepte que no s'allunya gaire del que altres alcaldesses van aplicar amb anterioritat o amb posterioritat.

Quan el Govern de la Generalitat aprovà el Decret de reforma eugènica de l'avortament, recollia una demanda que des de feia anys diversos col·lectius de dones reclamaven. El decret, de 9 de gener de 1937, plantejat com una millora en la sanitat, autoritzava la interrupció artificial de l'embaràs, feta en hospitals, clíniques i institucions sanitàries dependents de la Generalitat. Els motius justificats per a la pràctica de l'avortament podien ser d'ordre terapèutic, eugènic o ètic, i es realitzaven a petició de la dona interessada.

El text preliminar que acompanya l'edició del Decret deia:

> En autoritzar l'avortament i facilitar-ne la realització, deixem a la dona en condicions d'ésser mare només quan ella ho desitgi, quan el fill, per a ella, sigui fi i no accident… la dona serà, en fi, mestressa del seu cos, no per a usar-ne malament, sinó per a forjar la glòria de si mateixa i per a fer de la maternitat fruit conscient dels seus sentiments i no conseqüència indesitjada de l'egoisme sexual masculí.

Dit en paraules actuals, el Decret de la Generalitat de Catalunya de 1937 reconeixia el dret de les dones a decidir sobre la maternitat; en definitiva, els reconeixia el dret a decidir sobre el propi cos.

L'esclat de la Guerra Civil va posar en joc aspectes de l'organització política, econòmica i social que la Segona República havia impulsat, com ara el sistema de govern democràtic i l'ampliació de l'accés dels ciutadans als recursos.

Parlar de recursos, però, no sols vol dir parlar d'economia, sinó també de l'accés de les dones i els homes a l'educació i a la cultura, a la salut, al temps de vida més enllà del temps destinat a la producció per al mercat, a l'habitatge, a la terra, a l'aigua, etc.

La Segona República havia aconseguit ampliar la representació de dones i homes en el terreny polític i en l'àmbit sociocultural, i havia iniciat una redistribució en l'esfera econòmica. Però el 18 de juliol de 1936, un grup de militars va fer un cop contra el govern democràticament elegit de la República. El cop militar, comandat pel general Francisco Franco, posava de manifest la negativa dels insurgents a resoldre els seus conflictes i els dels sectors que ells representaven a través de la negociació, del pacte, del diàleg amb el Govern republicà legítimament constituït. Els sediciosos van substituir les paraules per la força destructora de les armes. El cop d'estat suposava l'exercici de la violència i, en conseqüència, denotava la inseguretat d'aconseguir els seus objectius per una altra via que no fos la de la destrucció de tot allò que durant anys s'havia anat construint: projectes de vida individual i col·lectiva.

El cop d'estat del 18 de juliol de 1936 va ser l'inici de la Guerra Civil, que s'allargà durant tres anys, de 1936 a 1939. Els insurgents van posar en pràctica el bombardeig sistemàtic de ciutats i pobles. Si en altres guerres els objectius prioritaris eren de caràcter militar, les tropes franquistes van convertir la població civil i les infraestructures de la vida quotidiana en objectiu de les bombes.

La rebel·lió militar alterà radicalment el ritme de la vida quotidiana. La militarització d'una gran part de la població masculina va fer que les dones haguessin de garantir el manteniment del ritme de producció en tots els àmbits —agrícola, industrial, comercial, de serveis… Moltes s'incorporaren a sectors de producció i serveis que abans de la guerra eren oficis masculinitzats. Però, a més a més, elles van continuar sent responsables de mantenir la qualitat de vida de les persones de l'entorn familiar, com històricament havien fet.

A mesura que passaven els mesos, comprar els productes alimentaris cada vegada era més difícil. Aconseguir oli per cuinar, pa i altres productes alimentaris, carbó per escalfar-se a l'hivern, exigia hores i hores de cua, i no sempre s'aconseguien, tot i les llargues esperes.

Algunes de les dones que van tenir càrrecs de responsabilitat política, com ara les regidores d'alguns ajuntaments, van intentar crear i mantenir serveis, per exemple els menjadors col·lectius, per tal de facilitar les activitats de la vida quotidiana. Tanmateix, a les ciutats, la gana era una experiència quotidiana i el seu record habita encara en moltes de les persones que van viure aquell moment.

La vida a la rereguarda, doncs, continuava gràcies a la voluntat de les dones d'intentar mantenir pràctiques, formes, hàbits, responsabilitats, amb aparença de quotidianitat, malgrat la trastocada realitat. Calia buscar menjar i preparar-lo, calia posar el plat a taula cada dia, com a mínim dos cops al dia, i això, en alguns moments, demanava una gran dosi d'energia en unes ciutats on el menjar desapareixia un poc més cada dia i on els bombardejos se succeïen, a voltes, sense treva.

Els bombardejos i les ocupacions de pobles i ciutats a càrrec dels rebels franquistes van suposar el desplaçament de la població civil. Milers i milers de persones van ser abocades a abandonar les seves cases i buscar refugi en altres poblacions. La Guerra Civil, doncs, provocà un dels primers desplaçaments massius de la població.

* * *

La guerra, com dèiem al principi, trastocà la vida quotidiana i els projectes individuals i col·lectius.

La dictadura franquista, que s'imposà a partir de 1939, abolí tots els drets polítics i socials promoguts per la Segona República. Com a conseqüència del triomf dels sollevats, desenes de milers de persones elegiren el camí de l'exili com a estratègia per sobreviure davant del sistema repressiu instal·lat pel règim militar. D'altres, per voluntat o per força, van optar per quedar-s'hi. Les dones que havien tingut alguna representació política, i també d'altres que no n'havien tinguda, van patir presó i fins n'hi va haver que van ser condemnades a mort i afusellades.

Les creadores que durant l'etapa republicana havien utilitzat la literatura, la pintura, l'art com a via d'investigació per crear nous simbòlics femenins i socials es van veure abocades al silenci. No podien continuar

creant nous referents davant la imposició de l'únic i exclusiu model de feminitat acceptat pel règim, el de la domesticitat. A més, les escriptores que utilitzaven el català com a vehicle d'expressió van emmudir davant la prohibició de l'ús de la llengua catalana.

En canvi, les creadores i professionals que van fugir a l'exili, malgrat les dificultats dels primers anys, es van refer i van continuar la seva tasca. Moltes van fer importants contribucions als països que les van acollir.

Una de les característiques que definí la dictadura franquista, en paraules de Carme-Clara Parramon, va ser el marcat caràcter sexual que tingué la confiscació dels drets polítics i socials. Les discriminacions contra les dones abraçaven tots els àmbits de la seva vida i afectaven les relacions de maternitat, familiars, socials, professionals, laborals, econòmiques i polítiques.

La maternitat va ser considerada per la dictadura una obligació de les dones envers l'estat. L'avortament va ser prohibit i es condemnà a penes de presó tant la dona que avortava com la persona que el practicava. Les úniques funcions que el nou règim reconeixia per a les dones eren el matrimoni i la maternitat. La seva supeditació a l'home es va establir a través d'una legislació discriminatòria. L'heterosexualitat es convertí en obligatòria i les relacions homosexuals van ser durament perseguides i castigades amb penes de presó o de reclusió en manicomis.

La repressió econòmica que la dictadura feixista exercí contra les dones va suposar la pèrdua de drets i les situà en situació de vulnerabilitat. Una de les lleis que va tenir conseqüències més perverses va ser la Ley de Reglamentaciones, de 1942, que establí l'obligatorietat d'abandonar el lloc de treball remunerat en el moment que es casaven. Això va comportar l'expulsió de les dones casades del mercat laboral reglat. Tanmateix, l'escassetat i l'encariment dels productes de primera necessitat van fer que moltes dones continuessin treballant en el mercat laboral desregulat, que no estava oficialment reconegut i, per tant, tampoc no reconeixia drets.

Amb tot, i malgrat la por, els primers moviments col·lectius d'oposició al franquisme van ser protagonitzats i liderats per dones, pocs anys després de la fi de la Guerra Civil, concretament a partir de 1945.

En el procés de transició política, iniciat després de la mort del general Franco el 1975, les dones van voler participar en la construcció de la nova societat democràtica i van contribuir, amb les seves aportacions teòriques i el seu activisme, a ampliar els estrets marges d'allò que, fins al moment, es considerava política. Amb les seves intervencions, tant individuals com col·lectives, han aconseguit situar a les agendes polítiques temes que, fins aquell moment, havien quedat relegats a l'àmbit privat i han aconseguit ampliar els drets civils i els socials.

Els cinquanta anys de dictadura franquista havien condemnat les dones a la submissió i a la discriminació. En els imaginaris col·lectius, la discriminació s'havia establert com a pràctica de relació que envaïa totes les esferes de la vida íntima i col·lectiva. Els grups de dones van fer-ho públic, van posar-ho en evidència i van alertar que, si es volia construir una societat democràtica, calia iniciar una transformació radical per eliminar-la i establir un nou pacte social.

El primer pas va ser la denúncia col·lectiva que es va fer pública a les Jornades Catalanes de la Dona, que van tenir lloc al Paranimf de la Universitat de Barcelona al maig de 1976. A la denúncia de lleis i pràctiques que discriminaven les dones, seguí l'exigència de tractar temes que abans havien estat considerats de l'àmbit privat per passar a ser considerats temes d'interès col·lectiu.

Les Jornades Catalanes de la Dona van ser un compromís pel canvi social i una acció política imprevisible en les seves conseqüències, il·limitada en els resultats i irreversible.

El primer resultat i el més immediat va ser la creació d'espais propis, d'espais sexuats en femení. Van aparèixer bars i llibreries, editorials i centres de recerca de dones a les universitats, associacions, cases i casals. En definitiva, espais d'intercanvi, de relació, de coneixement, de creació.

En paral·lel a la creació d'espais propis i de nous rituals d'ocupació de carrers i places —manifestacions i actes per celebrar el dia internacional de les dones, etc.—, vingué l'exigència del dret al propi cos i a una sexualitat lliure.

El dret a la lliure disposició del propi cos implicava la reivindicació de tot un seguit de drets —sexualitat lliure, maternitat lliure i desitjada, educació afectiva i sexual, legalització dels anticonceptius, dret a l'avor-

tament, etc.— que implicaven un canvi social que afectava les capes més profundes, més estructurals.

* * *

És així com el lema "Allò que és personal és polític" esdevingué més que una consigna i es transformà en una línia de pensament que desemmascarava mites i donava dimensió pública a uns temes que es volien mantenir dins l'àmbit personal.

En la dècada dels setanta, les reivindicacions i els moviments de dones s'inscrivien en la lluita per la democràcia i els drets humans, però exigiren una democràcia implicada en les necessitats humanes. No n'hi havia prou de tenir institucions de govern democràtiques, calia democratitzar tots els nivells socials i, per això, van proposar un canvi d'escala, de manera que les necessitats de la vida quotidiana fossin incorporades a les agendes polítiques de partits i institucions de govern.

Va ser en aquest context quan va sorgir la voluntat i l'energia per construir una nova història, una nova narrativa del passat que incorporés les experiències de les dones, on se situa aquell article de Montserrat Duch de què us parlava al principi, un principi que ha tingut continuïtat al llarg dels anys.

Balanç historiogràfic sobre el moviment feminista a Catalunya durant la transició democràtica

Meritxell Ferré Baldrich
Becària del Departament d'Història i Història de l'Art i Grup de Recerca ISOCAC (URV)

L'any 2010 l'Observatori de la Igualtat de la Universitat Rovira i Virgili va atorgar-me el premi M. Helena Maseras a la recerca per "El camí de la transició a la democràcia: l'estudi del moviment feminista a Catalunya (1975–1982)". Aquesta investigació va ser el treball final del màster Societats Històriques i Formes Polítiques a Europa, realitzat durant el curs 2009-10 a la URV. Aquella primera recerca ha evolucionat i madurat per convertir-se en la tesi doctoral *Pensament i acció del moviment feminista a Catalunya durant la transició democràtica (1975–1985)*, dirigida per la catedràtica d'Història contemporània Montserrat Duch Plana.

L'objectiu de la recerca "El camí de la transició a la democràcia: l'estudi del moviment feminista a Catalunya (1975-1982)" era analitzar el paper que va tenir el moviment feminista en la consecució de la democràcia i dels drets de les dones entre la fi de la dictadura franquista i la consolidació de la democràcia parlamentària a Catalunya. En l'activisme social i polític contra el franquisme i en la lluita per establir els drets i les llibertats democràtics hi van destacar les accions col·lectives de les dones, el feminisme com a moviment social va deixar una forta empremta històrica durant la transició. Al llarg de la recerca es van aplegar les accions col·lectives del moviment feminista català en el context de la lluita antifranquista i de reivindicació democràtica dels anys setanta del segle xx.

En l'actualitat disposem d'una àmplia i diversa bibliografia que fa comprensible el procés de consecució democràtica després de la dictadura franquista, encara que la majoria d'aquestes investigacions han mantingut el silenci sobre les qüestions de gènere. Com que no descobrien les dones com a subjectes actius en la història de la transició, quedaven somortes totes les accions del moviment feminista per la configuració del nou sistema democràtic. A partir del canvi de segle sorgeixen nous estudis en l'àmbit acadèmic que aposten per una línia interpretativa de la transició en la qual els moviments socials prenen protagonisme juntament amb l'oposició política. Tot i que aquesta renovació en els estudis històrics de la transició situen els moviments socials com un dels elements centrals a tenir en compte en el trànsit d'un règim dictatorial a un sistema democràtic, aquestes recerques han tendit a mantenir el silenci sobre l'aportació transgressora i dels drets de ciutadania del moviment feminista.

Però per què els moviments de dones i, en especial, els moviments feministes han quedat marginats de la tradició dominant sobre la transició? Pamela Radcliff argumenta que, a primera vista, el feminisme i la transició democràtica haurien de ser elements complementaris. Igual que a Amèrica Llatina (i en contrast amb els països de l'Europa de l'Est), els drets de les dones marcaven la diferència respecte al règim autoritari i socialment conservador; per tant, eren un símbol i encaixaven amb la transformació política general. En concret, els drets de les dones tenien el visat europeu que va encarnar la modernitat i la democràcia durant la transició espanyola.[1]

Però no tota la producció historiogràfica ignora la història del moviment feminista durant la transició democràtica. Ja a finals dels anys setanta, gairebé al mateix moment que emergien en l'espai públic els grups feministes i se celebraven les Jornades d'Alliberament de la Dona (desembre 1975) a Madrid i les Jornades Catalanes de la Dona (maig 1976) a Barcelona, van aparèixer publicacions que analitzaven les característiques i la trajectòria del moviment d'alliberament de la dona. Aquestes primeres investigacions van néixer de la mà d'investigadores

1 Radcliff, Pamela. "La historia oculta y las razones de una ausencia. La integración del feminismo en las historiografías de la transición", a Martínez Ten, Carmen; Gutiérrez López, Purificación; González Ruiz, Pilar (ed.) (2009). *El movimiento feminista en España en los años 70*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias, pàg. 53–70.

de les ciències socials com ara historiadores, antropòlogues o sociòlogues que mantenien una vinculació amb el moviment feminista.[2] És, com ha determinat Aguado, un primer moment amb una forta càrrega política i militant i en el qual la història esdevé un instrument de consciència social i feminista.[3] El text que es presenta a continuació és un balanç historiogràfic dels principals estudis existents sobre el moviment feminista català i espanyol des dels anys setanta fins als nostres dies.

El primer llibre centrat en la descripció del moviment feminista espanyol és el publicat l'any 1977 per la periodista Amparo Moreno Sardà sota l'explícit títol de *Mujeres en lucha, el movimiento feminista en España*. Cal destacar la importància d'aquest llibre, ja que és coetani del despertar del moviment feminista. Moreno ofereix una panoràmica contemporània de l'acció de les dones entre la fi de la dictadura i l'inici de la transició. En la introducció l'autora es fa ressò de com "el movimiento feminista ha conquistado ya en la actualidad una presencia pública y un peso específico en todo el Estado español, a pesar de todo y a pesar de todos. A pesar del franquismo, que ha puesto todos los medios a su alcance para subyugar a las mujeres y acallar sus voces de protesta. Y a pesar, también, de quienes se han opuesto al franquismo, la oposición política y sindical en pleno, que en lo que respecta a la mujer (más de la mitad de la población) se ha limitado a reproducir los intereses y la ideología de la clase dominante".[4]

Mujeres en lucha representa l'estudi pioner sobre el feminisme espanyol. Per a Amparo Moreno el tret de sortida del nou moviment de dones se situa l'any 1975, amb la celebració de l'Any Internacional de la Dona, i sobretot arran de les Primeres Jornades d'Alliberament de la Dona, organitzades a Madrid al desembre d'aquell any, que van posar les bases d'un moviment que va arribar a la majoria de les dones i del qual van emergir diversos grups i tendències feministes. L'autora reflexiona sobre com les experiències anteriors a 1975 van condicionar el naixement i el desenvolupament del feminisme.

2 Nash, Mary (1991). "Dos décadas de historia de las mujeres en España: una reconsideración", a *Historia Social*, núm. 9, pàg. 137–161.

3 Aguado, Ana (1999). "Dones, història i androcentrisme històric. Perspectives contemporaneistes a l'àmbit historiogràfic català", a *Afers*, núm. 33/34, pàg. 517–529.

4 Moreno, Amparo (1977). *Mujeres en lucha. El movimiento feminista en España*. Barcelona: Anagrama, pàg. 15.

L'altra referència és l'obra *Resistencia y movimiento de mujeres en España 1936-1976*, de Giuliana di Febo, publicada el 1979. Di Febo es preguntava quin paper havien tingut les dones en l'extensió de la nova sensibilitat democràtica que es reflectia en la societat espanyola a finals dels setanta i quines noves possibilitats d'emancipació i d'avenç s'havien obert per a elles. L'autora responia que les dones havien desenvolupat durant la fase predemocràtica una funció important no només per tenir una creixent presència en la lluita política general, sinó també per la introducció de noves tensions ciutadanes, com l'emancipació dels costums, l'oposició als rols prefabricats, el rebuig d'actituds conformistes, que apareixen com un trencament amb el franquisme i els seus components superestructurals i que, sobretot, van afavorir una presa de consciència més àmplia de la marginació femenina. El desenvolupament durant els anys setanta de la conflictivitat laboral havia posat en evidència a l'opinió pública, als sindicats i als partits clandestins l'existència d'una profunda discriminació de les dones, que apareixia més clara i anacrònica com més s'estenien les exigències de llibertat i participació ciutadanes.[5]

Entre les obres contemporànies a la mateixa formació del moviment feminista també s'ha d'esmentar la de la hispanista Geraldine Scanlon, que el 1976 va publicar *La polémica feminista en España*, sobre l'oposició al franquisme i la participació de les dones en la construcció democràtica, així com *El feminismo en España, hoy* (1979) i *Los orígenes del feminismo en España* (1980), ambdues de la feminista Anábel González.

D'altra banda, al llarg de la dècada dels vuitanta es van anar consolidant els estudis de les dones i el feminisme a les universitats espanyoles; d'aquesta consolidació, en van sorgir aportacions d'historiadores en obres col·lectives.[6] Però, tot i la importància que va adquirir el feminisme com a teoria crítica i com a moviment social, són escassos els treballs en la historiografia de la transició en els quals s'inclogui el gènere i el paper dut a terme pels grups feministes com a aspectes fonamentals en

5 Febo, Giuliana di (1979). *Resistencia y movimiento de Mujeres en España 1936-1939*. Barcelona: Icaria, pàg. 186-218.

6 Fagoaga, Concha; Luna, Lola G (1986). "Notas para una historia social del movimiento de las mujeres: signos reformistas y signos radicales", a García Nieto, Carmen (ed.). *Ordenamiento jurídico y realidad social de las mujeres. Siglos xvi-xx*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, pàg. 453-462; Folguera, Pilar (1988). "De la transición política a la democracia. La evolución del feminismo en España durante el período 1975-1988", a Folguera, Pilar (ed.). *El feminismo en España. Dos siglos de historia*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias, pàg. 111-133.

la configuració de la ciutadania femenina en el nou sistema democràtic.[7] La investigadora Pilar Toboso afirma que, mentre el moviment obrer, l'estudiantil, el nacionalista i el promogut per l'Església de base han rebut una atenció detallada per part dels científics socials, que els han dedicat molts i rigorosos estudis, el moviment feminista ha quedat relegat per la historiografia i, si es coneix, és per l'interès de les mateixes protagonistes perquè no caigui en l'oblit.[8]

Aquesta anàlisi de Toboso es veu reafirmada si es tenen en compte les publicacions sobre la història del feminisme que han sorgit a instàncies de les pròpies activistes en el moviment: *Lo personal es político. El movimiento feminista en la transición*, de Pilar Escario, Inés Alberdi i Ana Inés López-Accotto, i *Españolas en la transición. De excluídas a protagonistas*, coordinat per l'Associació de Dones de la Transició Democràtica.[9] La investigació de Pilar Escario, Inés Alberdi i Ana López-Acotto utilitzava l'entrevista com a principal font d'informació, amb la recollida de seixanta-tres testimonis d'activistes feministes. A *Españolas en la transición*, les participants de l'Associació de Dones de la Transició Democràtica van escriure la història a través de les seves experiències i dels seus arxius personals. Ambdues obres van posar la primera pedra per valorar la participació política de les dones en relació amb la lluita general contra la dictadura franquista i per a la construcció del procés democràtic posterior.

Ha estat en la darrera dècada quan han sorgit més monografies en l'àmbit acadèmic i articles en revistes especialitzades que situen el moviment feminista com un dels moviments socials clau en la construcció de la cultura democràtica; són estudis de referència *Feminismo: identitad personal y lucha colectiva (Análisis del movimiento feminista español en los años 1975 a 1985)* i *El movimiento feminista en España en los años 70*,

---

7 Verdugo Martí, Vicenta (2009). "Transición política feminista. El caso de Valencia", a Nash, Mary; Torres, Gemma (ed.). *Feminismos en la transición.* Barcelona: Grup de Recerca Consolidat Multuculturalisme i Gènere, Universitat de Barcelona, pàg. 123-159.

8 Toboso, Pilar. "Las mujeres en la transición. Una perspectiva histórica: antecedentes y retos". Martínez Ten, Carmen; Gutiérrez López, Purificación; González Ruiz, Pilar (ed.). *El movimiento*, pàg. 71-98.

9 Escario, Pilar; Alberdi, Inés; López-Acotto, Ana (1996). *Lo personal es político. El movimiento feminista en la transición*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer; Asociación Mujeres en la Transición Democrática (1999). *Españolas en la transición. De excluidas a protagonistas (1973-1982).* Madrid: Biblioteca Nueva.

entre altres.[10] En les dues recerques s'hi realça el valor de la història oral, la cerca de noves fonts històriques i relectures del període.

Destaquen les investigacions de la professora de la Universitat de Saragossa M. Ángeles Larumbe, que a partir de l'òptica de les minories actives, concepte psicosocial que estudia la relació entre canvi i influència social, enllaça dos temes significatius com el feminisme i la influència social, i centra la seva anàlisi en els orígens i el desenvolupament del Partit Feminista d'Espanya.[11] També es pot veure l'evolució del moviment feminista des d'un prisma més subjectiu, però no per això menys interessant, a través de la lectura de memòries de feministes com Lidia Falcón, advocada i dirigent del Partit Feminista Espanyol (PFE); Rosalía Sender, militant del Partit Comunista Espanyol (PCE) que va participar activament en la creació del Moviment Democràtic de Dones, o Anna Balletbó, periodista i diputada pel Partit Socialista Català (PSC) en sis legislatures, de 1979 a 2000.[12]

En els últims congressos universitaris sobre la transició democràtica, en concret al V Congrés Internacional d'Història de la Transició a Espanya, que va tenir lloc a Almeria (novembre 2011), ja s'hi va incloure una ponència sobre el moviment feminista com a subjecte històric del procés democratitzador.[13] Per l'interès que té, també cal esmentar la publicació sorgida de les jornades *La consecución de la igualdad de las mujeres en España: el movimiento feminista durante la transición*, que van tenir lloc

10 Agustín Puerta, Mercedes (2003). *Feminismo: identidad personal y lucha colectiva (Análisis del movimiento feminista español en los años 1975 a 1985)*. Granada: Universidad de Granada. Martínez Ten, Carmen; Gutiérrez López, Purificación; González Ruiz, Pilar (ed.). *El movimiento;* Moreno Seco, Mónica (ed.) (2005). *Manifiestos feministas. Antología de textos del movimiento feminista español (1965-1985).* Alacant: Universitat d'Alacant i Centre d'Estudis sobre la Dona.

11 Larumbe, M. Ángeles (2002). *Una inmensa minoría. Influencia y feminismo en la transición*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza; (2004) *Las que dijeron no. Palabra y acción del feminismo en la transición*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza. L'any 2009, sota la direcció de Larumbe i el patrocini de la Universitat de Saragossa, va ser reproduïda al complet mitjançant una antologia facsímil *Vindicación feminista*, revista central del moviment feminista espanyol que es va publicar entre 1976 i 1979.

12 Balletbó, Anna (2004). *Una mujer en la transición. Confesiones en la trastienda*. Barcelona: Flor del Viento. Falcón, Lidia (1999). *Memorias políticas 1959-1999*. Barcelona: Planeta. (2012) *La pasión feminista de mi vida: cincuenta años de feminismo en España*. Barcelona: El Viejo Topo. Sender, Rosalía (2002). *Nos quitaron la miel. Memorias de una luchadora antifranquista*. València: Publicacions de la Universitat de València.

13 Duch, Montserrat. "El movimiento feminista en la transición democrática", a Quirosa-Cheyrouze, Rafael (ed.) (2011). *La sociedad española en la transición*. Madrid: Biblioteca Nueva, pàg. 257-271.

a la Universitat de Barcelona al maig de 2008, organitzades el Grup de Recerca Consolidat de la Universitat de Barcelona Multiculturalisme i Gènere.[14] S'hi va fer visible l'acció del moviment feminista a València i a Astúries, i es va analitzar el procés des de la resistència femenina en el tardofranquisme fins a la configuració d'un moviment autònom i organitzat en la transició política.[15] D'aquesta manera començaven a aflorar aportacions de caire històric concretades en l'acció dels grups feministes en determinats territoris, com les anteriorment esmentades del País Valencià i Astúries o les d'Euskadi i Galícia, entre altres.[16]

En l'actualitat, la consolidació dels estudis de gènere en l'àmbit acadèmic és un fet i, encara que queda molt camí per recórrer, és té constància de l'elaboració de la primera tesi doctoral en una universitat espanyola sobre el moviment feminista a Astúries durant el tardofranquisme i la transició. La tesi de la investigadora Carmen Suárez Suárez, sota la direcció de Rosa M. Cid i Mary Nash, va ser defensada a la Universitat d'Oviedo l'any 2012.[17] Fins a l'actualitat l'única tesi doctoral que tracta-

14 Nash, Mary; Torres, Gemma (ed.). *Feminismos en la transición*

15 Verdugo Martí, Vicenta. "Transición política feminista. El caso de Valencia", a Nash, Mary; Torres, Gemma (ed.). *Feminismos en la transición*, pàg. 89-122. Suárez Suárez, Carmen. "El asociacionismo feminista: el caso de Asturias", a Nash, Mary; Torres, Gemma (ed.). *Feminismos en la transición* pàg. 123-159.

16 Sender, Rosalía (2006). *Luchando por la liberación de la mujer, Valencia, 1969-1981.* València: Publicacions de la Universitat de València. Verdugo Martí, Vicenta (2011). "Prácticas políticas y movimiento feminista en el País Valenciano (1976-1982)", a Aguado, Ana; Ortega, Teresa M. (ed.). *Feminimos y antifeminismos. Culturas políticas e identidades de género en la España del siglo xx*. València i Granada: Universitat de València i Universidad de Granada, pàg. 333-358; "Culturas políticas y feminismos en Valencia. Del tardofranquismo a la transición democrática" (2011), a Barrio, Ángeles, Hoyos, Jorge; Saavedra, Rebeca. *Nuevos horizontes del pasado: culturas políticas, identidades y formas de representación*. Santander: Publican, pàg. 41. "Organizaciones de mujeres en Valencia durante la transición. Prácticas y formas de acción" , a Ortiz De Orruño, José María; Ugarte, Javier; Rivera, Antonio (coord.) (2008). *Movimientos sociales en la España contemporánea*. Madrid: Abada, pàg. 346-347, CD-ROM. Uría Ríos, Paloma (2009). *El feminismo que no llegó al poder. Trayectoria de un feminismo crítico*. Madrid: Talasa. Zabala, Begoña (2008). *Mujeres en movimiento, movimiento de mujeres*. Tafalla: Txalaparta. Bella Rando, Amparo. "La ADMA, la AAM y las radicales de color morado. Organizaciones de mujeres en Zaragoza en los primeros años de la transición" (1999), a Aguado, Ana (ed.). *Mujeres, regulación de conflictos y cultura de la paz*. València: Universitat de València, pàg. 157-176. Bar Cedón, Mónica (2010). *Feministas Galegas. Claves dunha revolución en marcha*. Vigo: Xerais de Galicia. Díez Balda, M. Antonia. "El movimiento feminista en Salamanca después de la muerte de Franco", a *Salamanca: Revista de Estudios*, núm. 48, 2002, pàg. 243-285. Gómez Fernández, Ana Belén. "El surgimiento del movimiento feminista y de oposición al franquismo en la provincia de Jaén", a *Revista de Historia Actual*, núm. 8, 2010, pàg. 85-97.

17 Súarez Suárez, Carmen (2012). *El feminismo asturiano en la oposición al franquismo y en la transición democrática. Vivencias, conciencia y acción política*. Tesi doctoral, Universitat d'Oviedo.

va la incidència de les pràctiques d'acció col·lectiva del feminisme dels anys setanta era *Il movimiento feminista in Spagna durante la transizione (1974–1979)*, de la italiana Giulia Gadaleta, defensada el 1998 a la Universitat de Bolonya.

Pel que fa a l'estat de la recerca del feminisme durant la transició a Catalunya, hi ha investigacions interessants que han posat al descobert l'evolució que va experimentar el moviment feminista català, escrites principalment per la historiadora Mary Nash.[18] La recerca de Nash, publicada el 2007, *Dones en transició. De la resistència política a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la transició*, presenta un model d'estudi històric en el qual destaca la presència i el protagonisme de les dones en la lluita pels seus drets en diversos contextos socials, polítics i culturals. S'hi demostra com la transició política va ser un temps privilegiat i que tan sols amb la construcció d'una democràcia igualitària es crearia un món més just.[19]

La recerca que també tracta el moviment feminista català en el seu conjunt és l'elaborat per Conxa Llinàs, *Feminismes de la transició a Catalunya. Textos i materials* (2008). L'obra de Llinàs aproxima la història de la transició democràtica des de la perspectiva de les mateixes dones i de les lluites per la conquesta dels seus drets, i recupera les seves aportacions i les seves victòries. L'autora mostra el pensament plural del moviment feminista i presenta un recorregut cronològic per les principals accions i reivindicacions dels grups feministes catalans; ho conjuga tot amb el recull d'un gran nombre de cites, publicacions de revistes, manifestos i imatges acompanyades dels testimonis d'algunes de les protagonistes.

Els estudis de l'àmbit català estan focalitzats sobretot en les iniciatives de les organitzacions feministes sorgides a la ciutat de Barcelona,

---

18 Nash, Mary. (2001) "Dones i transició a Catalunya: memòria i vivències", a Aracil, Rafael; Segura, Antoni (ed.). *Memòria de la transició a Espanya i a Catalunya (II): sindicalisme, gènere i qüestió nacional*. Barcelona: Universitat de Barcelona, pàg. 83-103; (2004) *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*. Madrid: Alianza; "El moviment feminista durant la transició" (2005), a Pagès, Pelai (dir.). *La transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*. València: Publicacions de la Universitat de València, pàg. 355-365; "Mujeres en transición: ciudadanía femenina, legitimidad feminista y la creación de una nueva cultura política", a Nash, Mary; Torres, Gemma (ed.). *Feminismos en la transición,* pàg. 71-88; "La construcción de una cultura política desde la legitimidad feminista durante la transición política democrática", a Aguado, Ana; Ortega, Teresa M. (ed.). *Feminimos y antifeminismos,* pàg. 283-306.

19 Nash, Mary (2007). *Dones en transició. De la resistència política a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la transició.* Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

ja que va ser la ciutat catalana que va registrar el nombre més important d'associacionisme feminista. Però també cal deixar constància de les recerques que donen notícies de les accions i reivindicacions dutes a terme per grups feministes en altres àmbits geogràfics catalans.

L'obra *De súbdites a ciutadanes* descriu la història de les dones a Tarragona i abasta des de l'inici de la dictadura franquista (1939) fins a la consolidació democràtica (1982).[20] Analitza la creació de l'Associació Catalana de la Dona i del Bloc Feminista, el qual té recollida la seva trajectòria a partir d'un documental.[21] Sobre l'acció col·lectiva del feminisme a les comarques de Girona, en proporciona referències un article de Puri Molina.[22] La història del feminisme a Lleida queda reflectit a través dels testimonis de les protagonistes amb l'edició d'un documental que analitza l'inici i l'evolució històrica del feminisme a la capital del Segrià entre els anys 1974 i 1984[23] i gràcies a l'estudi inèdit "Moviment de dones a Lleida (1972–2007)", que va obtenir la beca Cristina de Pizan de l'Ajuntament de Lleida.[24] La zona del Baix Llobregat també va ser un focus important d'activisme femení i feminista, sobretot en el marc de les lluites del moviment veïnal; en tenim referència a partir dels estudis de Clara-Carme Parramon i de M. Pau Trayner.[25] El feminisme a la ciutat de Manresa té dedicada una monografia sobre la història i evolució de l'Associació de Dones del Bages, escrita per Gal·la García.[26] En l'anàlisi

20 Duch, Montserrat; Ferré, Meritxell (2009). *De súbdites a ciutadanes. Dones a Tarragona, 1939-1982.* Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.

21 Les Filles de Lilith (2005). *La quadratura del cercle. Història del Bloc Feminista de Tarragona. 1977-2001.* Barcelona: Drac Màgic. [Enregistrament vídeo.]

22 Molina, Puri. "El naixement del moviment feminista a Girona", a *Revista de Girona*, núm. 201 (2000), p. 51-56.

23 Dones ICV amb Iniciativa. *Les edats del violeta*. Lleida: Dones amb Iniciativa, 2001. [Enregistrament vídeo.]

24 Ojer, Maite (2006). "El moviment de dones a Lleida (1972-2007)". Lleida: II Beca de recerca Cristina de Pizan de l'Ajuntament de Lleida [Inèdit].

25 Ojeda, Míriam (2009). *Les dones en el moviment associatiu de L'Hospitalet de Llobregat (1960-1979). Una aproximació a través de la història oral.* Barcelona: Ecos. Parramon, Clara-Carme. "Dones, immigració, moviments veïnals i benestar (1970-1980)", a Borderías, Cristina; Renom, Mercè (2009). *Dones en moviment(s). Segles XVIII–XXI.* Barcelona: Icaria i Universitat de Barcelona, pàg. 117-133. Trayner, Mari-Pau (2002). "Les dones de Can Serra de l'Hospitalet. De les lluites reivindicatives dels anys 1980-1990 a la nova situació social, vint anys després", a Borderías, Cristina. *Les dones i la història al Baix Llobregat.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 119-167.

26 García Casarramona, Gal·la (2006). *El moviment feminista a Manresa. Una història per descobrir.* Manresa: Ajuntament de Manresa i Centre d'Estudis del Bages.

de la relació entre els partits polítics i el feminisme trobem la publicació *El feminisme al PSUC*, una obra col·lectiva sobre l'experiència de les militants feministes en el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC).[27]

Cal destacar que el Premi M. Helena Maseras va ajudar a esperonar la recerca "Pensament i acció del moviment feminista a Catalunya durant la transició". Tesi que té com a objectiu principal reinserir les dones en la història de la transició democràtica, utilitzant fonts empíriques, materials d'arxiu i fonts orals. Parar atenció al moviment feminista i a les actuacions de les dones organitzades amplia la comprensió del procés de la transició i dels fonaments de la democràcia catalana i espanyola.[28] La investigació vol contribuir a ampliar el coneixement sobre l'aportació de democràcia directa del feminisme, ajudant a consolidar la perspectiva de gènere en els estudis acadèmics en la disciplina de les ciències socials.

27 Ddaa (2009). *El feminisme al PSUC: els anys setanta i vuitanta del segle xx*. Barcelona: Associació de Dones Periodistes.

28 Threlfall, Monica. "El papel transformador del movimiento de mujeres en la transición política espanyola", a Martínez Ten, Carmen; Gutiérrez López, Purificación; González Ruiz, Pilar (ed.). *El movimiento,* p. 17-52.

La recuperación de la memoria y las TIC

Annachiara Del Prete
Universitat Rovira i Virgili
Universidad Autónoma de Chile

> A la hora de hablar de la relación entre la historia y la historia de las mujeres, a menudo nos encontramos con un malentendido que usa esta relación para designar la creencia de que existe una historia total, general, universal, neutra, y una adicional, sectorial y parcial. Hacer historia de las mujeres, en realidad, no significa sólo añadir un capítulo a una historia ya escrita, sino más bien volver a escribir una historia que, para ser verdaderamente total, que hable en definitiva de toda la humanidad, debe cambiar radicalmente su aspecto. Hace falta incorporar sistemáticamente "la identidad de género" (masculino y femenino) entre las condiciones de trabajo histórico.
>
> (Molina Rodríguez-Nava, 2006)

El siguiente artículo describe el proceso de recuperación de la memoria histórica por parte de un grupo de mujeres mayores de ocho municipios de la comarca del Montsià a través de las TIC, y es resultado de la tesis doctoral "Las tecnologías de la información y comunicación como herramientas de empoderamiento para el colectivo de mujeres mayores", realizada entre los años 2007 y 2010.

A través de talleres de alfabetización digital, se han utilizado las TIC como aliadas de las mujeres mayores para la recuperación de su memoria y, de paso, para romper las barreras que existen entre ellas y las

nuevas tecnologías, barreras que se deben no solo a la ya conocida tecnofobia que caracteriza a algunos sectores de la población, sino también a los roles y relaciones de género, social y culturalmente construidos, que pueden afectar a la participación equitativa de hombres y mujeres en la sociedad de la información y del conocimiento.

Talleres de alfabetización digital para la recuperación de la memoria

La finalidad de los talleres de alfabetización digital era la recuperación de la memoria histórica a través de un proceso de empoderamiento dirigido a mujeres de edades comprendidas entre los 50 y los 75 años. A través de los talleres se favoreció el cambio de discurso respecto a la consideración que las mujeres tienen de sí mismas y a las creencias sobre sus derechos y capacidades. Los talleres se han llevado a cabo en ocho de los doce municipios que integran la comarca del Montsià: Freginals, La Galera, Santa Bàrbara, Ulldecona, Mas de Barberans, Godall, Amposta y La Sénia. Fueron las propias participantes quienes propusieron los contenidos que se iban a tratar a lo largo de la formación, lo que devino un elemento fundamental para que se sintieran cómodas y, sobre todo, motivadas ante los nuevos retos que les planteaban las TIC.

Las mujeres que participaron en los talleres ya se conocían previamente, gracias a las asociaciones de mujeres de las que forman parte y también a la vida cotidiana. Esta circunstancia nos facilitó, desde el primer día, el debate y la realización de grupos de discusión, de los cuales hemos podido extraer muchas informaciones y, sobre todo, llegar a diversas y a menudo inesperadas conclusiones. Los debates giraron en torno a diferentes temáticas. Algunas de ellas eran representativas de las mujeres de cada pueblo; otras, en cambio, aludían al significado de “ser” mujer y la relación con la sociedad y la familia.

Entre los principales resultados de los grupos de discusión, cabe destacar que todas las mujeres coincidieron en denunciar la dificultad, perceptible todavía hoy a nivel social, para reconocer que las mujeres, con su trabajo no remunerado e invisible, han contribuido decisivamente al desarrollo económico y social de la sociedad.

Por esta razón se decidió tratar como temática de los talleres el "trabajo" que ellas mismas habían llevado a cabo a lo largo de sus vidas, el mismo, probablemente, que hacían sus madres antes que ellas. A través de sus relatos, pues, se han podido describir las actividades que distinguen cada pueblo en la comarca, y se ha puesto de manifiesto cómo, con su desempeño, las mujeres han sido y siguen siendo fundamentales para el desarrollo local. Las temáticas elegidas fueron las siguientes:

- Trabajo del campo e industria.
- Trabajo del campo y oficios tradicionales: las comadronas.
- Los carnavales y las fiestas tradicionales.
- Los oficios tradicionales: la palma
- Los mantones y las fiestas tradicionales.
- La evolución del papel de la mujer en los oficios.
- La gastronomía y los oficios tradicionales: la alfarería.
- La evolución de la moda.

Desarrollo de los talleres

Una vez establecida la temática, se entregó el material didáctico explicativo del funcionamiento del ordenador. Se hizo una introducción a la terminología y a los conceptos claves relacionados con su uso, al sistema operativo y a la navegación por Internet.

La segunda sesión de los talleres se abrió con la recogida de las fotos que cada una de las asistentes llevó como muestra de su pasado y de las actividades que había desarrollado a lo largo de su vida. Una vez elegidas las fotos, para entrenar las recién adquiridas habilidades informáticas, se procedió a escanearlas. Posteriormente se introdujo la imagen en un documento Word y, poco a poco, se pasó al proceso de descripción de las fotos, en el cual se procuró que quedaran reflejadas las diferentes funciones que cada género tenía en los distintos trabajos.

Este último proceso estimuló los recuerdos y la recuperación de historias, muchas de las cuales nunca habían sido compartidas, lo que a menudo permitió descubrir lazos personales que hasta entonces desconocían. A título ilustrativo, en Santa Bàrbara, gracias a la puesta en común y al esfuerzo de varias mujeres, se pudo recuperar una canción que narraba un hecho que había acontecido en el pasado en el pueblo.

La última parte de la segunda sesión se dedicó a la navegación por Internet, con el objetivo de encontrar imágenes y documentos que pudieran enriquecer la descripción de las temáticas que se estaban trabajando.

En relación con el uso del nuevo medio tecnológico, se pudo constatar un cambio de actitud respecto a la primera sesión, en la que se habían advertido tensiones e incomodidades. Las mujeres parecían mostrar mayor confianza y conocer la terminología; ya no les asustaba encender la máquina y ponerse frente a la pantalla, ni tampoco navegar por Internet buscando fotos o historias del pueblo.

Un aspecto destacable es la cooperación que se estableció entre ellas desde el primer momento, un fuerte sentido de apoyo mutuo, a menudo acompañado de sana ironía frente a los errores cometidos, que eleva los ánimos y las ganas de aprender en el aula. A ello contribuyó sin duda la creación de parejas de trabajo, necesaria por los límites estructurales, pero también por la voluntad de estimular la colaboración. Esto hizo posible que todas tuvieran la posibilidad de escribir sus historias y de utilizar un ordenador.

La tercera sesión se dedicó a la demostración de artesanías en el aula. Para documentar aquellas actividades que no se pudieron reproducir en el aula, por ejemplo la alfarería o el trabajo en el campo, se concertó una cita fuera del contexto de los talleres, con agentes clave del pueblo.

Al término de las tres sesiones se pasó al trabajo de creación de un único documento en papel que reunía los trabajos desarrollados en los ochos pueblos, en concreto las fotos elegidas, escaneadas y comentadas por cada una de las mujeres.

Resultados obtenidos

Los talleres culminaron con una sesión de clausura que contó con la presencia de las participantes de los ocho municipios y en la que se presentaron los resultados del proyecto:

- DVD titulado *Historias de vida de la mujer del Montsià*, en el que se recopila la documentación fotográfica aportada por las participantes en relación con las temáticas que centraron el desarrollo de los talleres. Este dosier se ha editado también en papel.

- DVD titulado *La tecnología en el patrimonio de la memoria,* que recoge el desarrollo global de los talleres, la metodología seguida, los contenidos, etc.
- Exposición fotográfica elaborada a partir del material facilitado por las participantes, que refleja la evolución del papel de las mujeres de cada pueblo.

Los documentos finales se han distribuido a todos los municipios como testimonio de historia de las mujeres de los pueblos.

A continuación presentamos dos ejemplos de los trabajos realizados por las mujeres del taller.

Maribel (52 años) y Anna (60 años), Santa Bàrbara

> Estas campesinas de Santa Bárbara son la señora Carmen, la señora Montserrat, la señora María y su hija Josefa. En la primera foto, están recogiendo la cosecha de aceitunas en la finca de Les Coves, propiedad de la señora Montserrat. Para dicha recolección necesitaban llevar ropa cómoda y usada, ya que trabajaban prácticamente en el suelo. También necesitan un capazo que está hecho de las hojas del palmito, tiene una capacidad de una barsella, cuyo equivalente son 20 litros. Y para no estropearse las manos se colocaban unas uñas hechas de latón.

> Entre los años 1922 y 1930 se fundó en Santa Bárbara la primera fábrica de botones, en la que trabajaban muchas mujeres del pueblo. Desde entonces la fábrica cambió de dueños. En los años sesenta se llamó T.O.A.R. y continuó siendo la industria más importante de Santa Bárbara, dando trabajo a mucha gente, sobre todo mujeres.

En el año mil novecientos setenta y seis, aproximadamente, se perforó el primer aforo en Santa Bárbara para conseguir agua corriente para el pueblo. El señor de la fotografía, que parece que no se lo puede creer, es el señor José Caballé, mi abuelo paterno.

Como se puede observar, el trabajo llevado a cabo por las mujeres consistió en reconstruir, a través de las imágenes de su pasado, la memoria de su vida. Esta labor fue decisiva para la toma de conciencia de las mujeres respecto a la importancia del trabajo desarrollado a lo largo de los años, que siempre se había considerado complementario y a la sombra del trabajo masculino.

Describir con sus propias palabras lo que las fotos representan brindó a las mujeres la posibilidad de contar su propia experiencia de vida, sus impresiones, sus recuerdos. Gracias al uso del ordenador, pudieron ser testigos de la materialización de sus recuerdos en un documento es-

crito por ellas y que quedará grabado en soporte digital y en papel, útil para ser mostrado a su entorno, como resultado de sus habilidades y de sus trabajos.

Pilar (63 años), Freginals

> Antiguamente las mujeres tenían la piel muy blanca. No iban nunca a la playa. La mayoría tenía el pelo largo y con ondas, ojos grandes y profundos. Pestañas largas y bonitas. Labios finos y nariz muy perfilada. Pendientes en forma de flor con perlas y collar a juego. Camisa fina de color blanco.
>
> La foto está tomada en el año 1940, en Madrid. La guapa de la foto es mi mamá.
>
> Mis padres, el día de su boda, bailando en la plaza del pueblo. Se celebraban las fiestas del patrón. Mi mamá vestía vestido largo con chaqueta blanca.
>
> Mi papá vestía traje negro con camisa blanca y corbata. Corría el año 1952. Entonces vivían en Medina del Campo (Valladolid).

El taller finalizó formalmente con una exposición de fotografías en el II Congreso de las Mujeres del Montsià, que se celebró en la sede del Consejo Comarcal y en cuyo marco se proyectó el vídeo "La tecnología en el patrimonio de la memoria" y se hizo entrega de los materiales.

Montaje de vídeo y fuentes orales

Las sesiones de los talleres realizados en cada pueblo se filmaron con videocámara, previa autorización, para registrar cómo se llevaban a cabo las actividades y recoger el testimonio oral de la historia de cada participante.

No en vano, en este trabajo, las fuentes orales han sido centrales para la reconstrucción del pasado, de una historia en femenino de la comarca del Montsià, que se ha podido recuperar a través de los cuentos y vivencias surgidos en los debates y grupos de discusión desarrollados en los talleres y en entrevistas a agentes claves de cada municipio, esto es, mujeres que, en su municipio, son un referente en cuanto a las tradiciones y trabajos.

El guion que se utilizó para las entrevistas a las agentes claves fue el mismo que se utilizó en las aulas en los grupos de discusión, con la finalidad de cruzar la información obtenida a lo largo de los talleres y ampliarla con otros testimonios.

En particular, en cada municipio se grabaron diferentes sesiones, para tener el inicio, el desarrollo y el desenlace del taller. Se grabaron también las demostraciones que las mujeres hacían en el aula de los oficios tradicionales de cada pueblo, como por ejemplo los mantones o la artesanía de la palma. Se grabaron asimismo imágenes de la población y de sus gentes.

La recopilación de este material tenía el objetivo de crear un documento audiovisual testigo de la labor de las mujeres a lo largo del desarrollo de los talleres y de sus impresiones respecto a la experiencia de trabajar con las nuevas tecnologías.

Exposición fotográfica itinerante

La exposición ha sido un elemento extremadamente importante, pues considerábamos fundamental dar a conocer el trabajo realizado en el taller “La tecnología en el patrimonio de la memoria” a otras personas e interactuar con ellas para generar relaciones y reflexiones. La edición del documento final y su distribución no era suficiente, por cuanto suponía llegar solo al público próximo a las asistentes al taller. A través de las fotografías expuestas, un mayor número de personas ha sido partícipe de

la recuperación de la memoria de las mujeres de los ocho pueblos en que se desarrolló el taller, memoria que a la vez llamaban con razón la suya.

La exposición, pues, se ha planteado como un medio diferente, más accesible que el documento en formato en papel y digital; también como un medio al que se puede acudir en grupo y que abre la posibilidad de comentar y compartir en voz alta las impresiones y las vivencias.

Conclusiones

Vivir la experiencia enriquecedora y conmovedora que supone recuperar recuerdos individuales y colectivos, volver a sacar de los cajones las fotografías de padres y madres, de la jefa de fábrica, de las compañeras de los campos…; recuperar la memoria de aquellos tiempos, reflexionar sobre el rol que cada una ha desempeñado a lo largo de su propia vida, desde la infancia hasta la madurez; comunicarse con las demás y encontrarse en rincones de injusticias y solidaridad, ha sido algo único para las que estábamos allí recopilando información y, sobre todo, para quienes han podido recordar lo que el tiempo parecía haber borrado: los recuerdos del día a día, las sensaciones… En definitiva, la historia de las mujeres de la comarca del Montsià.

Bibliografía

Bertaux, D. (1993) “De la perspectiva de la historia de vida a la transformación de la práctica sociológica”. En Marinas, J. M. y Santamaría, C. (eds). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid. Debate: 68–72.

Boix, M. (2004) “Las TIC, un nuevo espacio de intervención en la defensa de los derechos sociales. Las mujeres okupan la red”. En Abril, N. (coord.). *Género, sexo, medios de comunicación. Realidades, estrategias, utopías*. Universidad del País Vasco: 94.

Castaño, C. (2005) *Las mujeres y la tecnología de la información*. Madrid. Alianza Editorial.

Comisión de las Comunidades Europeas (2006) *El empleo en las zonas rurales: colmar el déficit de puestos de trabajo.* Bruselas.

Graña, F. (2004) *Ciencia y tecnología desde una perspectiva de género*. Puerto Ordaz: Universidad Nacional Experimental de Guayana (UNEG). <http://fondoeditorial.uneg.edu.ve/uyt/thais_c.htm>.

Lefebvre, G. (1971) *La naissance de l'historiographie moderne*. Flammarion. Paris.

Manassero, M.ª A.; Vázquez, A.; Acevedo J. A. (2001) *Avaluació dels temes de ciència, tecnologia i societat*. Palma de Mallorca. Conselleria d'Educacio i Cultura del Govern de Les Illes Ballears.

Molina Rodríguez-Nava, P. (2006) *"Encontrarse en la Historia" fuentes protagonistas y espacios: metodología para una historia de la comunicación no androcéntrica*. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultad de Ciencias de la Comunicación. Departamento de Periodismo y Ciencias de la Comunicación.

Pavón, F.; Ruiz, A.; Castellano, A. (1998) *Educación de los mayores y nuevas tecnologías. Un proyecto de historia de vida.* I Jornadas sobre personas mayores y educadores sociales.

Pavón, F.; Castellano, A. (2000). "El aprendizaje de los mayores y las nuevas tecnologías". En Valenzuela, E. y Acala, E. (eds.) *El aprendizaje de las personas mayores ante los retos del nuevo milenio*. Madrid. Dykinson: 197-236.

Paz M., Olga. (2007) "Uso social de TIC con perspectiva de género", ponencia en el seminario taller "La perspectiva de género en las organizaciones. Nuevos aportes para ampliar el conocimiento y la acción" (Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe en Gestión de Organizaciones, Pontificia Universidad Javeriana de Cali, 25 y 26 de abril de 2007).

Páginas web

Boix, Montserrat. *La historia de las mujeres, todavía una asignatura pendiente*, <http://www.mujeresenred.net/>, 13/11/2005

Pérotin-Dumon, Anne. *El género en historia*, <http://www2.sas.ac.uk/ilas/genero_primera_introduccion.htm>, 13/ 11/2006

UNESCO. *Hacia las sociedades del conocimiento*, <http://portal.unesco.org/culture/es/>, 2005

OBSERVATORI DE LA IGUALTAT
de la Universitat Rovira i Virgili

Quaderns de la Igualtat és una iniciativa de l'Observatori de la Igualtat de la Universitat Rovira i Virgili. Aquesta publicació representa la materialització de diverses mesures previstes al I Pla d'Igualtat (2007-2010) i també al II Pla d'Igualtat de la URV(2011-2015), en què es plasma el compromís de la Universitat amb els valors de la igualtat i la no-discriminació. Quaderns de la Igualtat és un espai que serveix per difondre l'activitat investigadora en matèria de polítiques d'igualtat per raó de gènere i aspira a facilitar a la comunitat acadèmica i científica una nova eina al servei de la transferència de coneixement sobre dones i feminisme.

ALFA
FINANCED BY THE EUROPEAN UNION

Equality
Igualdad de Género

[publicacions]
urv